

СТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ МОВОЗНАВЦІВ

ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ 20 – 30 РР. ХХ СТ.

ОЛЬГА ЧЕРЕМСЬКА

(Харків)

<https://doi.org/10.25167/Stylistyka28.2019.24>

Поняття історичної пам'яті, яке окреслюють як сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і ненаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле (Репина 2006: 24), є актуальним і для висвітлення історії українського мовознавства першої третини ХХ ст. Про цей період Ю. Шевельов у праці *Покоління двадцятих років в українському мовознавстві* (1959) пише: «Продовжувати можна й треба від здобутого тоді. Не конечно з усім погоджуватися, але не можна йти вперед, не знавши верховинних осягів... Ідеї, розвинені людьми двадцятих років, факти, ними нагромаджені й пояснені, не можна обійти...» (Шевельов 2002: 28).

Ключовою функцією історичної пам'яті є передача досвіду та знань про минуле, як основи самоідентифікації. Без історичної пам'яті неможливе відтворення історії суспільства, і зокрема історії мови. Пам'ять, свідомість, історія, мова взаємозумовлені та взаємозалежні. За своєю суттю пам'ять емоційна, особистісно забарвлена, здатна до містифікацій, що зумовлює можливість її деформацій (зокрема й цілеспрямованими зусиллями зацікавлених соціальних груп). Саме цей останній чинник виявився визначальним для періоду української лінгвістики й україністики періоду 20–30 рр. ХХ ст. загалом. Через тенденційні ідеологічні оцінки наукового доробку окресленого періоду майже всі мовознавці були репресовані й замовчувані, а їхні праці – заборонені впродовж півстоліття (Мацюк, 2018: 199, 212–214; Шевельов 2002: 15).

Чим же характерний період 20–30-х рр. ХХ ст.? За сучасними оцінками – це етап творчого піднесення й активного поступу українського мовознавства, названий епохою «українського відродження», «найбуйнішого розвою української культури» (Огієнко, 1995). Для нас він цікавий тим, що базувався на

лінгвістичних традиціях ХІХ ст., зокрема й Харківської філологічної школи, і вказав тенденції розвитку мови з опертям на традицію й розуміння лінії розвитку (Шевельов 2002: 13, Струганець 2002: 71). У працях мовознавців О. Ветухова, В. Ганцова, М. Йогансена, О. Курило, М. Наконечного, К. Німчинова, В. Сімовича, О. Синявського, С. Смеречинського, М. Сулими, Б. Ткаченка, О. Фінкеля, які перебували у творчому діалозі із західноєвропейською науковою думкою, у взаємодії зі слов'янськими лінгвістичними школами, закладено основи нормування української мови, започатковано українську стилістику як самостійну галузь мовознавства.

Як відомо, на цей період припадає діяльність Празького лінгвістичного гуртка (1926–1952), що ставив завданням вивчення мови як системи засобів вираження, яка має певне функціональне призначення й таким чином еволюціонує. Серед мовознавців Празької лінгвістичної школи – представники різних країн: Чехії, Росії, Австрії, Данії, Польщі (Г. Улашин і В. Дорошевський), однак поки не названо українських мовознавців. І хоча це, на нашу думку, не цілком справедливо, однак із причин, не від них залежних.

Варто згадати хоча б львівського мовознавця В. Сімовича, який наприкінці 1923 р. переїхав до Праги – «головного центру української еміграції», де дістав посаду професора Українського Високого Педагогічного Інституту імені М. Драгоманова, а згодом (1926–1930 рр.) став його ректором і був у той період активним членом Празького лінгвістичного гуртка, проявляючи зацікавлення фонологією (Ковалів 1953: 8), одним з ініціаторів та учасників українських наукових з'їздів у Празі (1926 р., 1932 р.), (Погребенник 2005:14). Про співпрацю вченого зі слов'янськими філологами свідчить його участь у I з'їзді славістів-філологів у Празі (1929), з'їзді фонологів у Празі (1930), Міжнародному лінгвістичному з'їзді в Женеві (1931), II з'їзді класичних слов'янських філологів (Прага, 1931). Окрім того, учений був також членом Українського історико-філологічного товариства у Празі та секції Української АН у Києві.

За праці В. Сімовича з морфології й фонетики, історії мови й правопису, а також зі стилістики Ю. Шевельов назвав його першим структуралістом в українській лінгвістиці: «розуміння мови як системи, як цілісної структури, де

всі елементи органічно пов'язані один з одним, де, як в організмі, найменша зміна одного повинна спричинити зміну, переорієнтування або переосмислення інших», і де «кожну зміну в мові можна пояснити, тільки зрозумівши її в усій системі мови», дозволило В. Сімовичу застосувати фонологічну систему до пояснення історичних змін у мові й саме цим сказати «справді нове слово в українському мовознавстві» (Шевельов 2005: 428). Ю. Шевельов зараховує до цього кола й І. Зілінського¹.

Цілком імовірно, що до Празького лінгвістичного гуртка були причетні й українські мовознавці 1920-х: К. Німчинов, який 1927 року перебував у річному закордонному науковому відрядженні в Чехії (Прага), а також О. Курило, В. Ганцов і П. Бузук. Адже маємо свідчення, що «Ганцов, Курило, Бузук брали участь у праці Празького міжнародного конгресу славістів у 1929 р. Ганцов друкував свої праці в берлінському *Zeitschrift fuer slavische Philologie*, Бузук проклав собі шлях до празької *Slavia*, Курило вмістила підсумок своїх дослідів над переходом **o** та **e** в **i** в українській мові в паризькому *Revue des e`tudes slaves*» (Шевельов 2002: 27–28). Отож щодо монументальних постатей 20–30-х рр. ХХ ст. іще не все з'ясовано, історична пам'ять лише поступово починає привідкривати окремі «білі» плями.

У цей період в Україні продовжується розвиток традицій Харківської філологічної школи О. Потебні². Українські мовознавці творчо опрацьовують наукову спадщину вченого, використовуючи методологію порівняльно-історичного аналізу мовних фактів. Так, для з'ясування стилістичних особливостей вживання української фрази О. Курило спирається на теоретичну й практичну основу слов'янського і західноєвропейського мовознавства, залучаючи мовний матеріал із праць О. Потебні (Курило 2004: 63, 84, 88, 90, 100, 127, 128, 139, 153, 161, 162, 215), його учнів і послідовників Д. Овсянико-

---

¹ І. Зілінський (1879–1952) із 1926 р. почав працювати «допоміжним» професором Ягеллонського університету в Кракові, згодом – «надзвичайним професором руських мов», завідував кафедрою української мови та літератури Карлового університету (Прага, 1949–1952), очолював Українське видавництво у Кракові (1940–1944) (Мушинка, Хобзей 2014).

² Як зауважував О. Горбач у *Післяслові* до перевидання *Нарисів* (1932) С. Смеречинського, «своєрідним відсадком **потебніанства** (виділення – О.Ч.) – спершу в Варшаві, а після 1914 р. у Києві – став гурт дослідників стилістичної синтакси українщини з Євгеном Тимченком, Миколою Сулимою, Оленою Курило й, мабуть, Сергієм Смеречинським (Горбач 1990: 9).

Куликовського (Курило 2004: 153), М. Халанського (Курило 2004: 151); слов'янських мовознавців – представників різних наукових шкіл: Ф. Буслаєва (Курило 2004: 25, 29, 33, 39, 45, 80, 157), В. Істоміна (Курило 2004: 89), М. Міхельсова (Курило 2004: 41), О. Пешковського (Курило 2004: 48, 86, 159), М. Рибнікова (Курило 2004: 134), В. Чернишова (Курило 2004: 40, 46, 49, 92, 135), Є. Будде (Курило 2004: 13, 14, 81, 201), Є. Карського (Курило 2004: 56, 114), С. Шобера (Курило 2004: 214), а також західноєвропейських: Ф. Міклошича (Курило 2004: 162), К. Фосслера (Курило 2004: 16), Ш. Баллі й Г. Райса (Курило 2004: 14, 16), В. Гумбольдта (Курило 2004: 214) та ін.

Відчутним був вплив на напрями діяльності харківських мовознавців структурно-функціональної парадигми Празького лінгвістичного гуртка у сфері фонології, функціональної граматики, стилістики. Зокрема, й щодо особливих функцій літературних мов порівняно з іншими мовними утвореннями. Як підкреслено в *Тезах*, особливий характер літературної мови проявляється в тій ролі, яку вона відіграє заради здійснення високих вимог, які до неї ставлять порівняно з народною мовою: літературна мова відображає культурне життя і цивілізацію; з підвищеними вимогами до літературної мови пов'язаний і більш впорядкований і нормативний її характер; розвиток літературної мови передбачає і збільшення ролі свідомого втручання (*Пражский лингвистический кружок* 1967: 26–27). Чимало вагомих напрацювань у різних галузях української лінгвістики окресленого періоду є підтвердженням цього. Спробуймо конкретизувати:

- уведення в науковий обіг поняття *фонема* (М. Йогансен) та дослідження фонемного складу української мови (Б. Ткаченко, М. Йогансен, О. Курило, О. Синявський, М. Наконечний, Л. Булаховський);
- дослідження лексико-граматичних особливостей української в зіставленні з іншими мовами й опис питомих рис української мови (О. Курило, М. Гладкий, М. Наконечний, Л. Булаховський, М. Сулима);
- ґрунтовна характеристика української морфології та словотвору (О. Синявський, О. Курило);

- опис синтаксичної системи української мови у зв'язку зі стилістикою (С. Смеречинський, М. Сулима);
- розроблення так званої Харківської редакції Українського правопису (1928), названого Харківським (В. Ганцов, М. Гладкий, К. Німчинов, Б. Ткаченко, М. Йогансен, О. Курило, О. Синявський, М. Сулима, М. Наконечний, Л. Булаховський та ін.);
- вагомі напрацювання з лексикографії та прикладного мовознавства (В. Ганцов, Б. Грінченко, М. Грінченко, О. Курило, К. Німчинов, Л. Булаховський, М. Йогансен, М. Наконечний, М. Гладкий);
- вивчення історії української літературної мови (С. Кульбакін, М. Гладкий, К. Німчинов, Л. Булаховський).
- цінні діалектологічні розвідки (В. Ганцов, О. Ветухов, Б. Ткаченко, М. Йогансен, О. Курило, О. Синявський, П. Гладкий);
- стилістичні студії, присвячені мові українських класиків (Л. Булаховський, Б. Грінченко, О. Курило, М. Наконечний, К. Німчинов, О. Синявський, С. Смеречинський, М. Сулима, О. Фінкель);
- окремі дослідження з функціональної стилістики (М. Гладкий, М. Йогансен, М. Сулима).
- створення першого курсу лекцій зі стилістики (Б. Ткаченко за редакцією Л. Булаховського).

Отож наприкінці 20-х–на початку 30-х рр. в Україні вже розроблено основні галузі мовознавства. Як зазначають дослідники, «науковці формували характеристику мовних явищ з площини системно-структурного підходу до одиниць мови та порівняльно-історичного аналізу. Вперше отримані результати мали теоретичний і прикладний характер» (Мацюк 2018: 2012). На цій тривкій основі вибудовувано українську стилістику 1920–1930-х рр.

Значне пожвавлення стилістичних студій відзначає М. Жовтобрюх: «20-ті і поч. 30-х рр. багаті на різноманітні розвідки із стилістики та культури української мови, що зрідка виходили окремими брошурами й досить часто публікувались як статті в різних періодичних виданнях» (Жовтобрюх 1991: 130).

Учений зосереджує увагу на працях харківських лінгвістів М. Гладкого та М. Сулими, не оминаючи й інші праці, що прислужилися стилістиці, зокрема Т. Зайцевої, Н. Кагановича, О. Фінкеля, а також В. Підмогильного та Є. Плужника *Фразеологія ділової мови* (1927), агронома О. Синявського *Зразки простого слова* (1929) та ін.

Їхньою характерною рисою є розгляд стилістичних явищ у контексті синтаксису, фразеології, лексикології й семантики: «стилістичні явища, зауважує С. Єрмоленко, вивчалися у практичному плані як додаткова характеристика лексичних, фразеологічних, граматичних явищ, як засіб урізноманітнення, шліфування мови, вироблення загальнолітературних норм (праці мовознавців 20–30-х рр. 20 ст. О. Курило, І. Огієнка, М. Гладкого, Б. Ткаченка, О. Синявського, С. Смеречинського). На практиці об'єднувалися завдання стилістики і культури мови, або пуризму» (Єрмоленко 2004: 652). Отож можемо стверджувати, що погляди українських мовознавців були співзвучні із підходами до аналізу мовних явищ слов'янських стилістів, зокрема В. Дорошевського, який вважав, що «мова повинна бути полем постійної взаємодії теорії і практики. Робота над мовою – єдина з галузей, у якій марність і безплідність теорії без практики і практики без теорії помітна особливо яскраво» (Doroszewski 1954: 25).

Стилістичні дослідження здійснювано за такими основними напрямками: *проблеми нормування української мови; мова публіцистики; мова письменства; культура мовлення вчительства, студентства; наукова мова; дослідження мови творів (ідіостилю) окремих письменників.*

Першим серед харківських філологів порушує стилістичні проблеми учень і послідовник О. Потебні М. Сумцов. У *Начерку розвитку української літературної мови* (1918) учений зауважує, що варто поділити українську літературну мову на два великі відділи – «на мову художню і мову наукову й публіцистичну», таким чином розмежовуючи три функціональні різновиди літературної мови (Сумцов 1918: 16).

Одним із перших стилістичних досліджень, виконаних на матеріалі української літературної класики, вважають *Уваги до сучасної української*

літературної мови (1920) О. Курило³, Його авторка визначила «найголовніші стилістико-синтаксичні особливості української мови, кожне своє твердження обґрунтовуючи прикладами з народної творчості і красного письменства, а обізнаність із тогочасним мовознавством і західноєвропейськими та слов'янськими мовами дала їй змогу наводити міжмовні паралелі, увиразнюючи риси, найпритаманніші українській мові, те, що визначає її своєрідність, робить неповторною й відрізняє від сусідніх, хоч і як близько споріднених мов, – передусім від російської» (Курило 2004: 3–4). Підтвердженням цього є термінологія стилістики, вживана О. Курило в *Увагах: стилістика, стиль, сучасна літературна мова, народня мова, чуття мови, лінгвістичний смак, особливості української мови, наукова мова, літературна форма, язикове явище, конкретне значіння, контекст, синоніми синтаксичні, лексичні та фразеологічні, невластива українській мові конструкція*: «Цю заміну фіктивних дієприкметникових форм описовими дієслівними зворотами та прикметниками, ідучи за **народньою мовою**, часто використовує у своєму перекладі євангелії Морачевський, що за його П. Житецький каже: «Морачевський понад усякий сумнів у великій мірі володів **чуттям народньої мови, так би мовити, психологією її**» (Курило 2004: 27). «**Невластива українській мові конструкція**: пасивний предикат або пасивний атрибут (ев. апозиція) з інструменталем дієвої особи» (Курило 2004: 55). «**Сучасна літературна мова** рясна на такі форми вищого та найвищого ступеня прикметників та прикметникових прислівників: **більш веселий, більш широкий, більш численний...**» (Курило 2004: 144).

Характерною особливістю цієї праці є пояснення термінів і фактів мови в широкому контексті інших мов, із залученням іншомовних відповідників:

---

³ О. Курило (1890–1946?) – український мовознавець, педагог, автор термінологічних словників, *Програми для збирання етнографічних матеріалів* (1923), *Початкової граматики української мови* (1918), яка витримала десять видань. Уклала фонологічну систему української мови. Розглядала проблеми нормалізації української літературної мови, підвищення її культури (Муромцева 2004: 288). З 1892 р. мешкала у Варшаві. Навчалася на історико-філологічному факультеті Львівського університету, була ученицею Є. Тимченка у Варшавському університеті. Працювала співробітником історично-філологічного відділу УАН, консультантом Інституту української наукової мови, була членом Етнографічної та Діалектологічної комісії.

«Таке свідоме вивчання **язикових особливостей** витворює певне **чуття самої мови**, те, що німці називають **Sprachgefühl**» (Курило 2004: 15). «Звороти, що віддають **російські** «который, какой» **польські** «który, jaki». Займенників *котрий* та *який* нарід рідко вживає в тому саме злучному значінні, що **російська й польська літературна**, а за ними йдучи і **сучасна українська літературна мова**» (Курило 2004: 168). Серед стилістичних праць О. Курило варто відзначити невелике за обсягом (24 с.), але ґрунтовне дослідження *Паралельні форми в українській мові, їх значення для стилю* (читано у філологічній секції Української Академії наук, 1923), якому властивий «не тенденційний, а об'єктивний аналіз фактів української мови» (Жовтобрюх 1991: 130).

Як відомо, проблеми культури мови публіцистики й красного письменства, обговорювані на сторінках періодичних видань, згодом узагальнено в наукових працях, які в період 20–30х рр. представлені здебільшого в жанрі нарису. Маємо на увазі праці В. Ганцова, М. Гладкого, М. Сулими, М. Йогансена, С. Смеречинського, Б. Ткаченка, О. Фінкеля.

М. Гладкий⁴ у численних статтях аналізує особливості слововживання в мові преси, розглядає культуромовні аспекти публіцистики та словесності. Ґрунтовно дослідивши мову газет і письменства, вказавши на низку не властивих літературній мові слів та конструкцій, учений закликав письменників і журналістів активно впливати на творення *культурної української мови*. Із низки статей М. Гладкого (*Мова нашої преси (До проблеми культури українського слова)*) (1926), *Лексика наших газет* (1927), *Синтакса нашої газетної мови* (1927), *Фразеологія газетної мови* (1928), *Стилістика як праця газетяра-журналіста* (1928)) викристалізувалися стилістичні поради, які й сьогодні є актуальними: *Наша газетна мова* (1928), *Суть популярного викладу* (1928),

---

⁴ М. Гладкий (1885–1942?) співробітник Інституту української наукової мови (1927–1930), автор підручника «Практический курс украинского языка: Посobie для русских школ на Украине и для самостоятельного изучения живой украинской речи» (1918; 1924), співавтор словників «Правописний словник показник до офіційного «Українського правопису» Народного комісаріату освіти УРСР (1929), «Російсько-українського словника» (т. 1–3, 1924–1933) (Доценко 2006: т. 5: 652).

Проблема української мови (1928), *Мова сучасного українського письменства* (1930).

Варто зауважити, що своїми науковими працями, а також систематичною роботою на посаді редактора мови в київській газеті *Пролетарська правда* (1921–1943) М. Гладкий, як мовознавець і журналіст, мав значний вплив на вироблення літературного стандарту української мови. Учений чітко сформулював завдання практичної стилістики та окреслив її термінологічний апарат: *«суть стилістичної праці робітника слова в тім, що він добирає відповідний лексичний матеріал та вкладає його в певні синтаксичні форми, вибираючи між багатьма можливостями, що йому дає граматики й традиція літературної української мови, те, що найкраще пасує до обставин даного соціального побуту та допомагає як-най докладніше з'ясувати свою думку»* (Гладкий 1928: 154–155).

Термінологію стилістики, що її використовує мовознавець, узагальнено в розділі *Стилістика як праця газетяра-журналіста (Наша газетна мова): стилістика, лінгвістичні норми, народня мова, жива мова, народня селянська мова, українська культурна мова, літературна мова, культурний язик, загальнонаціональний язик, мовна традиція, українська газетна мова, мова письменства, словесні формули, індивідуальний стиль: «Літературна мова кожної нації є синонім до поняття «культурного язика» нації, спільного всім освіченим людям, що розмовляють даною мовою. У культурному язичу ми повинні додержуватися фонетичної гармонії, що питома всякій живій мові з самої її природи, в унормуванні морфологічних явищ пильнувати певної послідовности на ґрунті народньої мови, в лексиці використовувати багатства народньої творчости й мовні скарби наших діалектів, в синтаксичній будові речення пильнувати простоти й якнай дотепнішого застосування законів логіки, що саме в синтаксі має свій вияв»* (Гладкий 1928: 100).

За визначенням М. Гладкого, стилістика – галузь мовознавства, «що має прикладний характер і вивчає індивідуальну творчість у межах тих нормальних схем і традицій, що становлять істоту мовного організму» (Гладкий 1928: 154).

На думку мовознавця, «**лінгвістичні норми** нашої газетної мови є власне норми синтакси української мови... ці норми, ці комбінації, можливих у висловлюванні наших думок і форм, не є безкрайні – вони обмежені певними правилами, законами, **мовною традицією**, усталеними принципами **словесних формул**» (Гладкий 1928: 154), «**За такі норми** – пише М. Гладкий у *Мові сучасного українського письменства* (1930) – треба вважати насамперед **узвичаєні досі в нашому попередньому письменстві і зафіксовані в відповідних наукових виданнях літературні традиції**, а потім і ті норми українського культурного язика, що вже більш-менш яскраво позначилися в працях наших академічних установ і в окремих розвідках на мовні теми авторів-лінгвістів» (Гладкий 1930: 159).

Як бачимо, М. Гладкий та О. Курило, а згодом і О. Фінкель, послідовно вживаючи лексему *мова* в терміносполуках, водночас використовують іменник *язик* і похідні від нього: *культурний язик* (Гладкий 1928: 100), *язикові явища* (Курило 2004: 6, 17), *язикові особливості* (Курило 2004: 15); *язикові факти* (Курило 2004: 213), що свідчить про те, що вони розмежовували поняття *язик* – *мова*, як і мовознавці Празького лінгвістичного гуртка: *язик* – явище загальне, абстрактне, *мова* – конкретне.

Українська стилістика та синтаксис складають основне коло мовознавчих зацікавлень М. Сулими⁵. Учений досліджував синтаксичні особливості української літературної мови: *Літературна мова в українській синтаксі* (1927), *Деяко про нормативно-мовну справу. (Вимова, наголос, синтакса)* (1928), *Проблема літературної норми в українській мові* (1928); український стилістичний синтаксис у поєднанні з лексичною семантикою та фразеологією на матеріалі українських художніх творів XIX–XX ст. у розвідці *Українська фраза. Коротенькі начерки* (1928); індивідуальностильові особливості художньої мови Т. Шевченка, Лесі Українки, А. Тесленка, М. Хвильового. Як

---

⁵Уродженець Харківщини М. Сулима (1892–1955), філологічні студії розпочав у Харківському університеті й завершив в університеті Варшави, а з 1920-их рр. став професором Харківського Інституту Народної Освіти, де викладав українську мову.

зауважують мовознавці, одним із перших в українському мовознавстві обстоював внормування синтаксису літературної мови на принципах поєднання народномовних рис з найкращими зразками нової літературної мови XIX–XX ст., за що його зараховують до «поміркованих пуристів» (Шевельов 1966, Єрмоленко 2004). Термінологія стилістична М. Сулими найбільшою мірою відповідає сучасній: *українська літературна мова, сучасна літературна мова, літературна норма, народна мова, письменницька мова, наукова мова, газетно-журнальна й інтелігентська мова, нормативне правило, нормативний погляд, синтаксичні та лексично-семантичні факти української мови, літературна українська фраза, культура мови*, напр.: «У літературній українській фразі не має бути слова *було*, додаткового до минулих форм однини чолов. й жіноч. р. та минулих форм множини» (Сулима 1928); «А за **нормативне правило сучасної літературної мови** слід уважати оце» (Сулима 1928); «На жаль, оті висновки доводиться вважати за мої особисті, мовляв, пропозиції (хоч вони переважно й не розбігаються з твердженнями деяких інших авторів): у нас бо покищо немає колективного **нормативного погляду на синтаксичні та лексично-семантичні факти української мови**»; «з погляду **культури мови** така (вимога – О.Ч.): говорити просто й зрозуміло...» (Сулима 1927: 29); «Українська **письменницька мова** не становить собою літературно організованого джерела і **літературної норми** з неї ми не візьмемо. Із письменницьких традицій для літературної мови має важити лише один загальний принцип – народність, етнографічна база» (Сулима 1928: 136).

О. Синявський не абсолютизував значення народної творчості в розвитку мовних стандартів. Учений заперечував архаїзаторські тенденції примітивізувати українську мову і вважав, що для постійного збагачення українська мова має спиратися й на інші джерела, наприклад, досвід інших країн, пов'язаний з різними виробничими сферами (Грищенко, 2005 :7). Основні тенденції у виробленні літературних норм вбачав у розвитку індивідуальних властивостей мови, а також поширення інтернаціональних елементів. Ці ідеї послідовно втілені в *Нормах української літературної мови* (1931). Корисні стилістичні зауваги мовознавця подано в Додатку (Для перекладачів на українську мову)

Порадника української мови (1922). Для набуття вправності перекладу мовознавець рекомендує перечитувати кращі **зразки літературної мови**, зокрема твори П. Куліша, Б. Грінченка та С. Єфремова. Щодо лексичного боку перекладу акцентовано на **точності** слова, яка спирається на **синонімію**; мовознавець радить більше зважати на мову, на яку перекладаєш, а не на ту, з якої здійснюється переклад. Актуальними й сьогодні є сформульовані О. Синявським вимоги до перекладу: а) додержування **елементарно-граматичних норм** літературної мови (правопис, фонетика, морфологія), як ознаки єдності мови; б) синтаксично-фразеологічна чистота, природність, легкість і різноманітність; в) лексична точність і чистота від зайвих варваризмів (Синявський 1922: 119–122).

Окремі стилістичні явища стали об'єктом аналізу в мовознавчих і літературознавчих наукових розвідках М. Йогансена: *Шляхи розвитку сучасної літ. укр. мови* (1925), *Елементарні закони версифікації (віршування)* (1922), *Як будується оповідання. Аналіз прозових зразків* (1927). Мовознавець розкриває окремі питання стилістики: *література як мистецтво слова, поетична та прозаїчна мова, основні засоби милозвучності, образ-малюнок*, що, на його думку, є «найголовнішим джерелом поезії, самим істотним її елементом» (Йогансен 2009: 543), й презентує зразки стилістичного аналізу поетичного й прозового текстів.

Низка праць з теоретичних і практичних питань стилістики представлена в доробку О. Фінкеля. У статті *Короткий вступ до теоретичної стилістики* (1927), опублікованій у першому випуску *Наукових записок Харківської н.-д. кафедри мовознавства*, учений висвітлює поняття стилю, визначаючи його як «індивідуальне естетичне слововживання», й розмежовує поняття *мова і мовлення (мова і язик)*. Стилiстику окреслює як науку про мову, а мову вважає не лише засобом висловлення думки, пізнання й спілкування, а й витвором мистецтва. У мові розрізняє явища конструктивні, спрямовані на забезпечення комунікативних функцій, які вивчає грамати́ка, й естетичні, які досліджує стилістика. Саме ці явища проаналізовано в статті. Ще однією вагомою працею

мовознавця зі стилістики досліджуваного періоду є стаття (Наукові записки Харківської н.-д. кафедри мовознавства, 1929, вип. 2). Автор розглядає проблему зміни семантики слова, причини, що викликають ці зміни, зіставлення попереднього й нового значень, а також евфемізми, іронію, ономасію та ін. Проблеми мови і стилю вчений розглядає в статті *Майстерність «Конотопської відьми»* (1928), а також у працях, присвячених перекладу: *Г. Ф. Квітка – перекладач власних творів* (1929), *Теорія й практика перекладу* (1929). Як зауважує М.А. Жовтобрюх, не всі погляди О. Фінкеля «витримали іспит часом, але в 20-ті роки ці розвідки викликали значний інтерес читача, зокрема наукової молоді, порушуваними в них актуальними проблемами» (Жовтобрюх 1991: 141). Отож не можемо оминати той факт, що на початку 1930-х почали з'являтися праці й іншого спрямування⁶.

Вагомим науковим доробком зі стилістики української мови досліджуваного періоду є праці Л. Булаховського *Загальний курс української мови* (1929), *Підвищений курс української мови* (1929, 1931), за редакцією вченого, *Основи мовознавства* (1931–1932 рр.), створена у співавторстві з І. Завадовським. Перші дві праці спочатку виходили у вигляді циклу лекцій-брошур і містили теоретичні огляди української лексики й фразеології. В *Основах мовознавства* окреслено основні поняття і терміни стилістики української мови, схарактеризовано стилістичні засоби мови, висвітлено питання ритмомелодики, нормативності в мові, естетичну цінність мови, виокремлено функціональні стилі, експресивну функцію мови, емоціональну цінність слова або фрази, образні слова, метафоричні значення слова, експресію, табу, евфемізми, фонетику дитячої мови, стилістичні норми.

---

⁶ Маємо на увазі праці антипуристичного спрямування: О.М. Матвієнко «Стилістичні паралелі. Проти пуризму» (Харків, 1932 р.), Н.А. Кагановича «На мовностилістичні теми» (Харків, 1934 р.) і «Стилістичні особливості пролетарської публіцистики» (Київ-Харків, 1935 р. та його ж статті: «Про дослідження мови драми і про мову «Платона Кречета» О. Корнійчука» (Мовознавство, 1935, № 6), «Творчий метод Лесі Українки (Літ. критика. 1936. № 7.)

Засадничою для української стилістики є *Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)* (1932) С. Смеречинського⁷, що вийшла друком на початку тридцятих і призначена для філологів, учителів-словесників та студентства. Праця охоплює «розвідки та статті на теми переважно синтаксичні (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). Об'єкт – народня мова, особливості, що характеризують українські народньо-територіяльні діалекти» (Смеречинський 1932: 6). Мовознавець аналізує морфологічні категорії з огляду на їхні синтаксичні функції, особливості різнотипних синтаксичних конструкцій, властивих народній українській мові, значну увагу зосереджуючи на їхній *стилістичній вазі*, наголошуючи на вживанні цих конструкцій в усіх стилях, зокрема й науковому та публіцистичному. Активно вживані в цій праці поширені на той час терміни: *стилістика, літературна українська мова, українська мова сучасна, народня українська мова, жива мова українська, народньо-мовні факти, мовні особливості, характеристичні особливості, характеристичні риси, стилістична вага, прикмета української мови*: «**Літературна мова** вживає безпідметових конструкцій з формами на *-но, -то* геть ширше, як **народня мова**» (Смеречинський, 1932: 16); «Це можливе в **нар. українській мові**, бо вона пройнята паратактичним способом мислити» (Смеречинський, 1932: 75); «Паратакса в **українській мові сучасній** могла б бути за факт прогресивний» (Смеречинський, 1932: 261); «Ось що дає **жива мова українська**» (Смеречинський, 1932: 80); «Которі більше, которі менше обмежували й обмежують цюю **найхарактеристичнішу особливість** української мови на користь невластивого їй родового присвійного» (Смеречинський, 1932: 69–70); «**Характеристичні риси** паратактичних сполук» (Смеречинський, 1932: 261); «Складені прийменники та їхня **стилістична вага**» (Смеречинський, 1932: 67); «Проте, на цю великої ваги **прикмету української мови** досі зважали аж надто мало» (Смеречинський, 1932: 79);

---

⁷ С. Смеречинський (1892–1954) – філолог, поет, перекладач, дослідник, бібліограф і архівіст, автор праць із синтаксичної стилістики: *Куди йде українська мова (До питання про предикативний номінатив та „предикативний” інструменталь в українській мові)* (1928), *Способи відносної (релятивної) сполуки в українській мові* (1929), за що зазнав критики та репресій з боку представників партійної ідеології (Шевченко 2004: 628).

Окрім названих праць, у яких питання стилістики висвітлено дотично до питань культури мови, наприкінці 20-х – на початку 30-х років з'являються й теоретичні розвідки із загальної стилістики (Т. Зайцева *Стилістичне значення генітива приналежності присвійних прикметників* (1930)), а також систематичні курси. «Щоправда, з останніх можна назвати лише працю Б. Ткаченка «Нарис української стилістики», що вийшла протягом 1930 р. у вигляді п'яти окремих лекцій-брошур (загальний обсяг – близько 10 друкованих аркушів) за редакцією Л. А. Булаховського. Вона була першою загалом вдалою спробою систематичного викладу питань української стилістики, в якій уважний читач, зокрема студент і вчитель, міг знайти і конкретні практичні поради щодо вживання окремих груп лексики, фразеологізмів, граматичних форм тощо» (Бевзенко 1991: 116).

Важливим здобутком автора цієї праці було те, що він досягнув принципи й підходи західноєвропейської стилістики, зокрема відому на той час працю швейцарського лінгвіста Ш. Баллі, а також напрацювання зі слов'янського мовознавства. Б. Ткаченко використовує багатий ілюстративний матеріал розмовно-побутового та художнього стилів мови для підтвердження своїх теоретичних положень, підкріплює свої твердження посиланнями з праць українських мовознавців, зокрема О. Потебні, К. Німчинова та його *Загального курсу української мови*; дискутує з російським мовознавцем Г. Винокуром, з приводу його неглибокого погляду про другорядність лексики на відміну від синтаксису в системі стилістичної науки. Кожну лекцію довершує система вправ і завдань, доданих з лінгво-дидактичною метою. Актуальними для нас сьогодні є основні положення праці Б. Ткаченка:

- визначення предмету вивчення та завдань стилістики як лінгвістичної дисципліни: *Стилістика вивчає індивідуальну мову з семантичного погляду... Вона має з семантичного погляду вивчати добір (систему) висловних засобів, властивих мовній одиниці чи мовній групі в їх розмаїтих мовних функціях* (Ткаченко 1929–1930?, I: 6–8); основне завдання стиліста щодо мови

художнього твору вчений убачає у відповіді на два запитання: *чому він так сказав і що мав на увазі; для чого він так сказав і що саме хотів цим висловити*);

- окреслення термінологічного апарату лінгвостилістики: *стиль, індивідуальна мова, селянська мова, мова літературна (нормальна мова, спільна мова, спільно-нормальна мова), літературне мовлення, поняття літературної норми, групові стилі, функціональні відміни (лексичні, синтаксичні)*;
- з'ясування відповідності назв окремих понять їх змістові;
- обґрунтування доцільності вживання терміна *літературна мова* на відміну від інших термінів;
- виокремлення індивідуальних і функціональних стилів української мови та їх характеристика.

Отже, упродовж 20 – 30 рр. ХХ ст. на традиціях Харківської філологічної школи, слов'янського та західноєвропейського мовознавства постала стилістика української мови. Вона сформувалася як наукова дисципліна з опертям на функціонування мовних засобів. У творчих пошуках і науковому доробку О. Курило, М. Гладкого, М. Сулими, О. Синявського, С. Смеречинського, М. Йогансена, О. Фінкеля, Л. Булаховського закладено основи стилістичної лексикології, стилістичної морфології й стилістичного синтаксису. Завершальним етапом її становлення є *Нарис української стилістики* Б. Ткаченка, у якому вперше в українському мовознавстві обґрунтовано необхідність вивчення стилістики як окремої навчальної дисципліни, сформульовано її мету й завдання, окреслено понятійний апарат; досліджено сутність і природу взаємозв'язків літературної мови з мовою індивідуальною та народно-розмовною. Здійснено спробу систематизації мовних явищ за окремими функціональними стилями й за носіями відповідних мовних властивостей. Напрацьовано практичні поради й представлено систему вправ щодо вживання лексичних груп, фразеологізмів, граматичних форм. У таких працях

викристалізувалися підходи до наукового аналізу складних і багатовимірних стилістичних явищ.

Література

- Бевзенко С. П., 1991, *Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови*, Київ.
- Ганцов В., 1925, *Проблеми розвитку нашої літературної мови*. «Життя й революція», № 10, с. 61–65.
- Гладкий М., 1929, *Мова сучасного українського письменства*. «Життя й революція», Кн. IV, с. 92–100, Харків.
- Гладкий М., 1928, *Наша газетна мова* <http://elib.nplu.org/object.html?id=9706> (Дата звернення: 28.11.2018).
- Гладкий М., 1930, *Мова сучасного українського письменства*. Харків–Київ.
- Горбач О. «Білі» й темні плями в історії мовознавства УРСР 1930-их рр. <https://r2u.org.ua/node/224> (Дата звернення: 27.11.2018).
- Горбач О., 1990, *О. Смеречинського Нариси з укр. синтакси* [Післяслово]. Смеречинський С. *Нариси з української синтакси в зв'язку з фразеологією та стилістикою*, Мюнхен.
- Грищенко А., 2005, *О.Н. Синявський: місце в історії українського мовознавства*. «Українська мова», № 4, с. 22–62.
- Doroszewski W. 1954, *Rozmowy o języku*, t. 3, Warszawa.
- Доценко Р.І., 2006, *Гладкий Микола Дмитрович. Енциклопедія сучасної України (ЕСУ)* [Електронний ресурс] http://esu.com.ua/search_articles.php?id=16147 (Дата звернення: 29.11.2018).
- Жовтобрюх М. А., 1991, *Нарис історії українського радянського мовознавства (1918-1941)*, відп. ред В.М. Русанівський, Київ.
- Йогансен М., 2009, *Вибрані твори*, упоряд. Р. Мельників. Київ.
- Єрмоленко С.Я., 2014, *Пуризм. Українська мова: енциклопедія*, ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін., с. 541.
- Єрмоленко С.Я., 2004, *Стиль. – Українська мова: енциклопедія*, ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін., Київ, с. 652.
- Ковалів П., 1953, *Василь Сімович*. Вінніпег. [Електронний ресурс] <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/736/file.pdf> (Дата звернення: 29.11.2018).
- Курило О., 2004, *Уваги до сучасної української літературної мови*, Київ, (передрук видання 1925 р.).
- Матвієнко О., 1932, *Стилістичні паралелі (проти пуризму)*. Харків.

- Мацюк Г., 2018, *Вплив ідеології на мову, мовознавство і мовознавців: штрихи до образу українського суспільства першої третини ХХ ст.*, «Studia Ucrainica Varsoviensia», вип. 6, Варшава, с. 199–217.
- Муромцева О., 2000, *Курило Олена Борисівна* Українська мова: Енциклопедія, ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін., Київ, с. 266.
- Мушинка М.І., Хобзей Н.В., 2014, *Зілинський Іван Михайлович*. Енциклопедія сучасної України (ЕСУ) [Електронний ресурс] http://esu.com.ua/search_articles.php?id=16147 (Дата звернення 29.11. 2018).
- Огієнко І. (Митрополит Іларіон), 1995, *Історія української літературної мови*, упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик, Київ.
- Репина Л.П., 2006, *Память и историкоописание*. – История и память: историческая культура Европы до начала нового времени, под ред. Л. П. Репиной, Москва, с. 19–46.
- Синявський О., 1922, *Порадник української мови*, Харків – Берлін – Нью-Йорк.
- Смеречинський С., 1932, *Нариси з української синтакси в зв'язку з фразеологією та стилістикою*, Харків.
- Струганець Л.В., 2002, *Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття*: монографія, Тернопіль.
- Сулима М., 1927, *З приводу наших мовних злиднів*, «Радянська освіта», № 2, с. 25–33.
- Сулима М., 1928, *Проблема літературної норми в українській мові*, «Шлях освіти», № 4, с. 132–141.
- Сулима М.М., 1928, *Українська фраза : Коротенькі начерки*. Харків: Рух. <https://r2u.org.ua/node/186> (Дата звернення: 27.11.2018).
- Сумцов М. Ф., 1918, *Начерк розвитку української літературної мови*, Харків, с. 6–16.
- Погребенник Ф., 2005, *Василь Сімович – український вчений і громадсько-культурний діяч. Василь Сімович, праці у двох томах, т. 2: Літературознавство. Культура*, упорядк. Л. Ткач, О. Івасюк за участю Р. Пилипчука, Я. Погребенника; передм. Ф. Погребенника, Книги ХХІ, с. 11–22.
- Пражский лингвистический кружок*, 1967, Москва, с. 17–41.
- Ткаченко Б., 1929–1930?, *Нарис української стилістики*, ред. Л. Булаховського, Харків.
- Шевельов Ю., 2002, *Портрети українських мовознавців*, Київ.
- Шевельов Ю., 2005, *Незаступна втрата. Василь Сімович – мовознавець. Василь Сімович, праці у двох томах, т. 1. Мовознавство*, упорядк. і передм. Л. Ткач, Чернівці, с. 426–430.
- Шевельов Ю., 1966 *Пуризм в українській мові* <http://movahistory.org.ua/wiki/%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%>

ВВ%D1%8C%D0%BE%D0%B2_%D0%AE._%D0%9F%D1%83%D1%80%
D0%B8%D0%B7%D0%BC_%D0%B2_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%
B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9_%D
0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%96 (Дата звернення: 27.11.2018).

Шевченко Т. *Смеречинський Сергій Степанович [Стефанович]: енциклопедія*,
ред. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін., Київ, с. 628.